

Monika Rzeczycka

Uniwersytet Gdański

ORCID: 0000-0001-6179-1422

Agata Świerzowska

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

ORCID: 0000-0001-7696-1631

MŁODOPOLSCY WIELCY WTAJEMNICZENI. EZOTERYCZNE KONTEKSTY LITERACKIE W PUBLIKACJI NA SKRZYDŁACH SZALU Z 1921 ROKU

Badania prowadzone przez nasz zespół od 2016 roku¹ pozwoliły na wyznaczenie trzech etapów rozwoju ezoteryzmu w Polsce w okresie od 1890 do 1939 roku. Pierwszy etap niemal dokładnie pokrywa się z ramami czasowymi Młodej Polski. Zarówno w działających wówczas środowiskach ezoteryków, jak i w środowiskach literackich, czy szerzej artystycznych, „pracowały” te same ezoteryczne idee, intensywnie inspirując polskich twórców. Warto zaznaczyć, że ten pierwszy etap miał charakter zdecydowanie elitarny. Z naszych rozpoznaw wynika, że pionierami byli przede wszystkim Polacy studiujący na zagranicznych uczelniach, zwłaszcza w artystycznych akademiach lub pracujący za granicą, którzy właśnie na obczyźnie zetknęli się z ideami i organizacjami ezoterycznymi, głównie teozoficznymi, a później postteozoficznymi². Polacy uczestniczyli w prelekcjach słynnych ezoteryków, czytali „obowiązkowe lektury”, podlegając różnorodnym wpływom

¹ Interdyscyplinarny projekt „Kultura polska wobec zachodniej filozofii ezoterycznej w latach 1890–1939” był realizowany od 2016 do 2019 roku w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki. Obecnie członkowie zespołu kontynuują badania rozpoczęte w tym projekcie, poszerzając ich zakres o czasy PRL-u.

² Postteozoficznymi formacjami inicjacyjnymi nazywamy te środowiska, które wyrosły na gruncie Towarzystwa Teozoficznego (Theosophical Society), ale później zdecydowały się na opuszczenie szeregów tej formacji, np. Towarzystwo Teozoficzne w Ameryce (The Theosophical Society in America – Hargrove Branch), założone przez Williama Quan Judge’a, Towarzystwo Antropozoficzne (Anthroposophische Gesellschaft) założone przez Rudolfa Steinera, Szkoła Arkanów (Arcane School) Alice Bailey czy Żywą Etykę, czyli Agni Yogę (Живая Этика/ Агни Йога) Nikołaja i Heleny Roerichów.

„okultystycznego syndromu”, który na przełomie wieków był nieodłącznym elementem intelektualnego i artystycznego krajobrazu europejskich stolic i metropolii. To doświadczenie stało się udziałem nie tylko Stanisława Przybyszewskiego, Antoniego Langego, Tadeusza Micińskiego czy Stanisława Wyspiańskiego³, ale także twórców, którzy w niedalekiej przyszłości mieli zostać liderami najważniejszych polskich ugrupowań ezoterycznych. Wymienić trzeba tu przede wszystkim Kazimierza Stabrowskiego i Julię Stabrowską, Lunę Drexlerównę, Tadeusza Rychtera, Wigę (Jadwigę) Siedlecką i Franciszka Siedleckiego, Karola Homolacsa, Henryka Kunzeka, Wandę Dynowską, Helenę Witkowską czy Marię Horską Szpyrkównę⁴. Jak wskazują zgromadzone przez nas dokumenty, dali oni początek zorganizowanym formom działań ezoterycznych w międzywojennej Polsce.

Od 1918 roku lub – precyzyjniej – od wczesnych lat dwudziestych, kiedy większość z nich wróciła do wolnej ojczyzny, możemy mówić o drugim etapie rozwoju ezoteryzmu w Polsce. Wówczas powstały najważniejsze krajowe filie zachodnich towarzystw ezoterycznych i bractw. I chociaż wiele z nich miało charakter efemeryczny lub pozostało wyłącznie w sferze planów, to kilka najsilniejszych formacji przetrwało aż do wybuchu II wojny światowej. Na ostatnią przedwojenną dekadę przypada trzeci etap rozwoju ezoteryzmu w Polsce. Jego cechą charakterystyczną był dynamiczny rozwój prasy i wydawnictw ezoterycznych, a także dalsze wysiłki zmierzające do rozszerzenia zasięgu działań organizacyjnych oraz próby wdrażania ezoterycznych idei do nieezoterycznych praktyk społecznych, między innymi w sferze edukacji, ochrony zdrowia, rolnictwa, nauk przyrodniczych, a nawet polityki⁵.

³ Do tego grona zaliczyć można także Stanisława Reymonta oraz Gabriłę Zapolską. Zob. I. Trzcińska, A. Świerżowska, J. Szymeczek, *Z dziejów polskiej teozofii*, w: red. M. Rzeczycka, I. Trzcińska, *Polskie tradycje ezoteryczne 1890–1939*, t. 1: *Teozofia i antropozofia*, Gdańsk 2019, s. 55–56, a także M. Rzeczycka, K. Arciszewska, *Z dziejów polskiej antropozofii*, w: red. M. Rzeczycka, I. Trzcińska, dz. cyt., s. 148.

⁴ Zob. *Internetowy Leksykon Polskiego Ezoteryzmu 1890–1939*, <http://www.tradycjaezoteryczna.ug.edu.pl/node/38> [1.05.2022] oraz pięciotomową serię prac zbiorowych pt. *Polskie tradycje ezoteryczne 1890–1939* wydaną w Gdańsku w latach 2019–2020, a także tom w języku angielskim pt. *Polish Esoteric Traditions 1890–1939: Selected Issues*, ed. A. Świerżowska, Gdańsk 2019.

⁵ Obecnie realizujemy dwa zespołowe projekty, będące kontynuacją badań rozpoczętych w 2016 roku. Celem pierwszego projektu, realizowanego w Uniwersytecie Gdańskim we współpracy z uczonymi z innych ośrodków akademickich w Polsce i za granicą, zatytułowanego „Biodynamika w Polsce (1924–2024). Zachodnia filozofia ezoteryczna jako impuls nowoczesności. Transdyscyplinarne badania historii idei”, jest zbadanie wpływu koncepcji Rudolfa Steinera i idei głoszonych przez niego na wykładach w Kobierzycach (Koberwitz) w 1924 roku na rozwój ekologicznego rolnictwa, a także nauk biologicznych i przyrodniczych oraz nowoczesnej agronomii w przedwojennej i powojennej Polsce. Drugi projekt pod nazwą „Programy alternatywnej duchowości na Śląsku Cieszyńskim od końca XIX w. do lat 70. XX wieku”, pod

Na „młodopolski”, najwcześniejszy etap rozwoju rodzimego ezoteryzmu przypada początek oddziaływania jednej z najważniejszych lektur europejskich środowisk inicjacyjnych. Mowa tu o książce *Wielcy wtajemniczeni. Zarys tajemniczych dziejów religii: Rama, Kriszna, Hermes, Mojżesz, Platon, Jezus* – napisanej przez Édouarda Schurého (1841–1929) w 1889 roku⁶. Z całą pewnością był to tekst, który na przełomie stuleci aktywnie kształtował ezoteryczne imaginarium Zachodu, niezależnie od narodowości czy organizacyjnej afiliacji. Świadczą o tym zarówno liczne odwołania i cytaty z tej książki, obecne w dokumentach z epoki, jak i oszałamiająca wręcz międzynarodowa kariera tego dzieła, obejmująca ponad sześćdziesiąt wydań w języku francuskim, tylko do 1921 roku⁷, oraz przekłady na większość języków europejskich⁸. Polskimi czytelnikami tego utworu na początku byli przede wszystkim przedstawiciele wspomnianego grona pionierów ezoteryzmu.

Głównym motywem książki Schurého jest boska mądrość, towarzysząca wybranym przedstawicielom ludzkości od początków cywilizacji. Atrakcyjność i tym samym powszechność tego wątku, jak wskazuje Wouter J. Hanegraaff⁹, wynika z jego uniwersalności, która pozwala na ukazanie etycznego dualizmu, opisywanego nie tylko w abstrakcyjnych i w gruncie rzeczy mało konkretnych kategoriach „dobra” i „zła”, ale realizowanego równie przekonująco za pomocą obrazów „światła mądrości” i „mroku niewiedzy”. Pozostają one w nieustannym starciu, które według ezoterycznej narracji trwa od początku świata, przebiegając

kierownictwem prof. Izabeli Trzcińskiej (AGH w Krakowie), dotyczy m.in. badań nad ideami ezoterycznymi oddziałującymi na środowisko intelektualistów, działaczy społecznych i artystów z Wisły.

⁶ É. Schuré, *Les grands initiés: esquisse de l'histoire secrète des religions: Rama, Krishna, Hermès, Moïse, Orphée, Pythagore, Platon, Jésus*, Paris 1889.

⁷ Zob. É. Schuré, *Les grands initiés: esquisse de l'histoire secrète des religions: Rama, Krishna, Hermès, Moïse, Orphée, Pythagore, Platon, Jésus*, (61e édition), Paris 1921.

⁸ W języku polskim *Wielcy wtajemniczeni* doczekali się trzech przedwojennych wydań: w Warszawie (Michał Arct) w 1911 roku, w przekładzie z francuskiego autorstwa Władysławy Nideckiej; w Warszawie (druk. Hulewicz i Paszkowski) w 1923 roku w autoryzowanym tłumaczeniu Róży Centnerszwerowej oraz w tym samym przekładzie wydanym w Warszawie (J. Kubicki) ok. 1938 roku. Schuré był jednym z najbardziej znanych fascynatów ezoteryzmu, a poprzez swoje książki jego eksponentem. Jego poglądy kształtowały się pod wpływem prac francuskiego okultysty Fabre d'Oliveta (1767–1825), teozofii oraz nieco później antropozofii. Sławę zapewniła mu właśnie książka *Wielcy wtajemniczeni*. Opisaną w niej wizję transmisji boskiej wiedzy od samych źródeł, przez stulecia, aż do czasów współczesnych Schuré rozwinął w wydanej ponad 20 lat później książce *L'Évolution Divine: Du Sphinx Au Christ*, Paris 1912. Praca ta nie spotkała się już jednak z tak szerokim odzewem jak pierwsza.

⁹ W. Hanegraaff, *Religia i wyobrażenia historyczna: tradycja ezoteryczna jako kreacja poetycka*, przeł. A. Świerżowska, M. Kruk, w: *Imaginatio*, red. M. Rzezycka, A. Świerżowska, I. Trzcińska, Gdańsk 2017, s. 9–43.

na płaszczyźnie wydarzeń historycznych. Angażuje ono rozmaitych zarówno historycznych, jak i mitycznych bohaterów. „Niosący światło”, jak określa ich Hane-graaff, są depozytariuszami i przekazicielami owej pierwotnej, doskonałej mądrości, która – odkryta – rozjaśni mrok niewiedzy i tym samym pozwoli zbudować nową, doskonałą rzeczywistość. Działalność strażników owej boskiej mądrości jest elementem charakterystycznym dla wszystkich niemal zachodnich tradycji ezoterycznych. Pisał o tym Antoine Faivre¹⁰, który istnienie linii przekazu – „linii wtajemniczonych/ inicjowanych” mających dostęp do wiedzy, do owego światła mądrości – uznawał za jeden z istotnych elementów definiujących ezoteryczne oglądy rzeczywistości.

Poszczególne tradycje ezoteryczne, a niekiedy też niezależni ezoterycy, budowali linie wtajemniczonych, którzy – co ważne – adekwatnie do czasu i miejsca, w których żyli, oraz dzięki zastosowaniu właściwych środków mieli objawiać jakąś część tej mądrości. Taka perenialistyczna wizja rozpowszechniła się na Zachodzie wraz z doktryną teozoficzną, która była uznawana za ostatnią manifestację boskiej wiedzy, tej samej, którą wcześniej objawiali bogowie czy też przekazywali założyciele lub prorocy różnych religii i ścieżek duchowych. Sama twórczyni doktryny teozoficznej, Helena Pietrowna Bławatska (1831–1893), była przecież uznawana za wtajemniczoną – boską mądrość otrzymywać miała od Mahatmów (Morya, Koot Khoomi), którzy za jej pośrednictwem przekazywali ją światu.

We wspomnianym bestsellerze ezoterycznym z 1889 roku Schuré nie tylko opisał linię przekazu boskiej wiedzy, wskazując jej kolejnych depozytariuszy, ale także położył nacisk na dwie kwestie. Podkreślił mianowicie, że wiedza ta przybiera różne formy wyrazu zależne od sytuacji i potrzeb danego czasu, a także i to, że mądrość ta nie jest dana bezpośrednio, ale wymaga odkrycia, jest dostępna dla wszystkich pod warunkiem, że są gotowi na to, by ją odnaleźć i przyjąć. Takie ujęcie sprawiło, że, po pierwsze, postacie wtajemniczonych mistrzów stawały się coraz bardziej realne i – jeśli można tak powiedzieć – coraz bliższe doświadczeniu codziennemu. W literaturze ezoterycznej, inspirowanej wątkami teozoficznymi, miejsce egzotycznych i jednak dość nieokreślonych Mahatmów – zaczęły zajmować postacie bardziej rozpoznawalne, a przez to o dużo mocniejszej pozycji: Kryszna, Hermes Tismegistos, Mojżesz, Orfeusz, Pitagoras, Platon lub Jezus, a każda z nich była traktowana jako wyraziciel tej samej boskiej mądrości. Co więcej, rolę przekazicieli odwiecznej wiedzy spełniali także znani w ówczesnych czasach myśliciele religijni czy mistycy, poeci, działacze społeczni, jak rozpoznawalni i cenieni w środowiskach ezoterycznych, w tym Ramakrishna Paramaham-

¹⁰ Por. A. Faivre, *Access to Western Esotericism*, New York 1994, s. 12 i n.

sa (1836–1886), Vivekananda (1863–1902), Sri Aurobindo (1872–1950) czy Mahatma Gandhi (1869–1948)¹¹.

W ten sposób – i to jest kwestia druga – wizja, którą zarysował Schuré pozwalała dostrzegać przejawy boskiej wiedzy już nie tylko w pismach tradycji uznawanych za starożytne, czy w wypowiedziach różnego rodzaju mędrców, najlepiej wywodzących się ze Wschodu, ale także w dziełach lokalnych, historycznie i kulturowo umocowanych twórców – pisarzy, poetów, myślicieli, którym przypisywano zdolność rozumienia natury ich własnego narodu i wgląd w historiozoficzny sens jego dziejów. Treści te wyrażać mieli w swojej twórczości, która wymagała jednak umiejętnego odczytania – mądrość, do której mieli dostęp i którą przekazywali, nie była dawana wprost, ale musiała być stopniowo odkrywana przy użyciu odpowiednich środków, takich jak medytacja, czy ćwiczenia imaginacyjne, a więc podstawowych ezoterycznych narzędzi poznawczych¹².

* * *

Idea wielkich wtajemniczonych jest wyraźnie widoczna w niewielkiej książeczce *Na skrzydłach szalu* autorstwa Jerzego Znamierowskiego (1895–1992), występującego tu pod pseudonimem Jaksa-Mnich¹³.

¹¹ Por. J. Herbert, *Les Grands Penseurs de L'Inde Moderne. Causeries faites a 'Radio-Genève' en Juin 1937*, Neuchâtel 1937, wyd. pol. J. Herbert, *Wielcy myśliciele Indyj współczesnych*, przeł. H. Witkowska, Wisła 1938.

¹² Por. A. Faivre, dz. cyt., s. 21 i n.

¹³ *Bibliografia Polska 1901–1939* pseudonim Jaksa-Mich odnosi do Władysława Znamierowskiego (dziennikarza i właściciela drukarni w Wilnie, prawd. 1888–1945). Zob. *Жизнь и деятельность академика Е.Ф. Карского*, Сборник документов в двух частях, ч. 1, Минск 2020, s. 240. Jednak – jak sądzimy – nie jest to identyfikacja właściwa i wynika ze zbieżności nazwisk. Pięć przypowieści, jak uważamy, autorstwa Jerzego Znamierowskiego, umieszczonych w *Na skrzydłach szalu*, zostało w 1937 roku przedrukowanych w pierwszym (i jedynym) numerze założonego i redagowanego właśnie przez niego czasopisma „Feniks”. Istnieją też liczne dowody na to, że Znamierowski dobrze znał, a nawet tłumaczył teksty, które zostały przywołane w *Na skrzydłach szalu*, m.in. *Doktrynę tajemną* i *Głos milczenia* Heleny Bławatskiej (1831–1891) czy *Radża jogę* Swamiego Vivekanandy (1863–1902). Dodatkowych argumentów za uznaniem Jerzego Znamierowskiego za osobę skrywającą się pod pseudonimem Jaksa-Mnich dostarczyła nam analiza broszury *Wić głębinowa*. Została ona opracowana przez niego w 1957 roku w formie ilustrowanego odręcznie maszynopisu. Wykorzystana symbolika, podobieństwo źródeł oraz głoszonych idei, a także ta sama, specyficzna stylistyka wypowiedzi pozwalają sądzić, że obie publikacje wyszły spod tego samego pióra. Por. *Bibliografia Polska 1901–1939*, t. 13: *Jad-Jok*, red. E. Dombek, G. Federowicz, Warszawa 2011, s. 72; J. Znamierowski, *Wić głębinowa*, niepublikowana broszura maszynopisowa, Toruń 1957 (archiwum prywatne, Ramana Dom). Nieco więcej o tej broszurze piszą: M. Rzeczycka, P. Sieradzan, *Blażej Włodarz: A Proponent of Reconciliation*, w: *Polish Esoteric Traditions 1890–1939. Selected Issues*, red. A. Świerżowska, Gdańsk 2019, s. 176–198. Profesor Rafał Prinke naprowadził nas

I

Znamierowski studiował filozofię na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie. Pasjonował się mistycyzmem i tego dotyczyła jego rozprawa magisterska, zatytułowana *Mysticism in the light of the theory of knowledge*, a napisana pod kierunkiem profesora Tadeusza Kotarbińskiego (1886–1981) i obroniona na Uniwersytecie Warszawskim w 1939 roku. Był poetą, dramaturgiem i eseistą. Większość jego utworów nie została nigdy opublikowana. Część twórczości – ale już z lat 60. XX wieku, zachowała się w zbiorach archiwalnych przechowywanych w Muzeum Etnograficznym im. Marii Znamierowskiej-Prüfferowej w Toruniu. W 1921 roku Znamierowski wstąpił do nowo utworzonej polskiej sekcji Towarzystwa Teozoficznego kierowanej przez Wandę Dynowską (1888–1971)¹⁴. W tym też czasie założył organizację ezoteryczną Lucifer-Agni, związaną ideowo z Zakonem Gwiazdy na Wschodzie¹⁵. Jej nazwa – jako wydawcy – pojawia się w *Na skrzydłach szalu*. Szczegółów dotyczących tej grupy nie znamy¹⁶. Znamierowski należał także do Kościoła Liberalno-Katolickiego oraz masonerii rytu mieszanego „Le Droit Humain”, ściśle związanego ze środowiskiem teozoficznym.

Po zakończeniu II wojny światowej Znamierowski pozostał w Wilnie. W 1949 roku został aresztowany przez władze sowieckie pod zarzutem przynależności do niebezpiecznej organizacji antysowieckiej (czyli Towarzystwa Teozoficznego), a rok później skazano go na 10 lat łagrów za działalność kontrrewolucyjną. We wrześniu 1956 roku na mocy amnestii został zwolniony, wrócił do Wilna, a następnie otrzymał zgodę na repatriację. Wraz z żoną Zofią osiadł w Toruniu, gdzie

na trop związany z tym właśnie pseudonimem. Znamierowscy posługiwali się herbem Gryf. Gryfici zaś często używali przydomka Jaksa (por. Sz. Konarski, *O heraldyce i „heraldycznym snobizmie”*, Warszawa 1992, s. 18). Można zatem przypuszczać, że przydomek Gryfitów był źródłem pseudonimu autora *Na skrzydłach szalu*.

¹⁴ Zob. I. Trzcińska, A. Świerżowska, J. Szymeczek, *Z dziejów polskiej teozofii*, w: *Polskie tradycje ezoteryczne 1890–1939*, t. 1: *Teozofia i antropozofia*, red. M. Rzeczycka, I. Trzcińska, Gdańsk 2019, s. 83.

¹⁵ Zakon Gwiazdy na Wschodzie (Order of the Star in the East) – międzynarodowa organizacja inicjacyjna założona w 1911 roku przez Annie W. Besant (1847–1933) i Charlesa W. Leadbatera (1854–1934). Jej celem było przygotowanie ludzkości na nadejście mesjasza – Nauczyciela Świata, Majtreji. Na czele stał Jiddu Krishnamurti (1895–1986), którego nauki były upowszechniane przez Zakon.

¹⁶ The Polish United Esoteric Lodge „Lucifer-Agni”, Polskie Zjednoczone Koło Wewnętrzne. Ludwik Hass podaje, że jej członkiem był wydawca książeczki – Ludwik Chomiński (L. Hass, *Wolnomularze polscy w kraju i na świecie*, Warszawa 1999, s. 76–77 i 573). Sądzymy, że nazwa organizacji („United Esoteric Lodge”, a także „Koło Wewnętrzne”) jest nawiązaniem do ES („Esoteric Section”/ „Esoteric School”) w Towarzystwie Teozoficznym. W swoich pamiętnikach L. Chomiński niestety nie wspomina o tej organizacji (tegoż, *Pamiętniki*, t. 1–6, Biblioteka Narodowa, rps akc. 9736).

mieszkał do śmierci. Niestety, przedwojenne archiwum Znamierowskiego przypadło. Obszerna biblioteka, utwory literackie, publicystyczne, tłumaczenia zostały skonfiskowane podczas aresztowania i prawdopodobnie zniszczone¹⁷.

W okresie powojennym Znamierowski nie zrezygnował z zainteresowań i aktywności ezoterycznej. Usiłował, co zresztą robiła spora część ezoteryków, która przetrwała wojenną zawieruchę, odtworzyć struktury działalności ezoterycznej, a przynajmniej podtrzymać zainteresowanie taką problematyką. Znamierowski widział jednak potrzebę dostosowania tak form organizacyjnych, jak i samych idei ezoterycznych do nowych realiów politycznych.

Wspomniana wyżej *Wić głębinowa* – tekst który domaga się osobnej analizy – jest tego wyraźnym dowodem. Ideą przewodnią jest tutaj – podobnie zresztą jak w książeczce na *Skrzydłach szalu* – myśl tworzenia syntezy, wychodzenia ponad podziały i, pomimo różnic doktrynalnych, szukania wspólnej płaszczyzny porozumienia i działania na rzecz budzenia duchowego ludzkości. Planował nawet stworzyć Towarzystwo Wiedzy i Kultury Duchowej (Towarzystwo Pneumatologiczne), które byłoby legalnie działającą organizacją, łączącą wszystkie inne, nie mające szans na otwartą działalność ze względu na represje systemu komunistycznego¹⁸. Śladem aktywności Znamierowskiego są także dokumenty wytworzone przez Wydział IV Departamentu III Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, którego funkcjonariusze rozpracowywali środowiska polskich ezoteryków. Materiały te pokazują, że Znamierowski podejmował wiele działań mających na celu popularyzację idei związanych z rozwojem duchowym człowieka, budzeniem nowej świadomości, kształtowaniem nowego, wrażliwego duchowo, spojrzenia na świat. Znamierowski – co także pokazują wspomniane tu dokumenty – prowadził „pracę agitacyjno-propagandową wśród inteligencji polskiej”, nawiązywał i utrzymywał kontakty z naukowcami, literatami, artystami itp. Aktywnie działał w Towarzystwie Przyjaźni Polsko-Indyjskiej, traktując je właśnie jako pole realizowania swojej myśli. Podtrzymywał też związki z ezoterykami przedwojennymi, wywodzącymi się głównie ze środowisk teozoficznych, którzy byli aktywni jeszcze przed wojną, na przykład Wandą Dynowską przebywającą w Indiach, Ewelina Karasiówną (1895–1964), Błażem Włodarzem (1896–1979), Stefanią Krasowską (1886–1964) czy Heleną Potulicką (1896–1973).

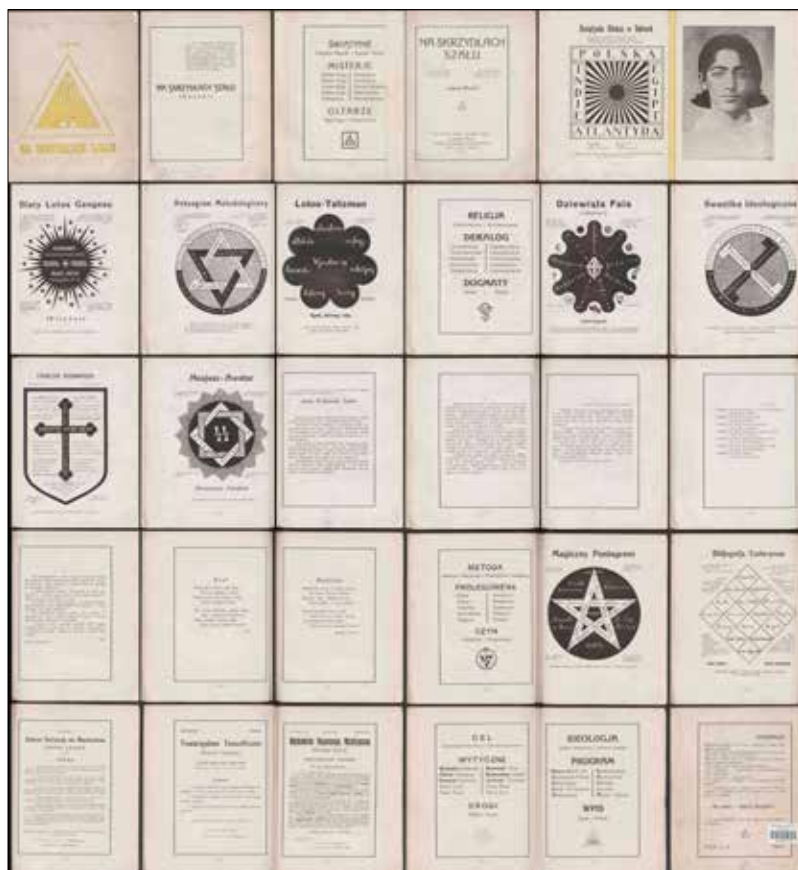
¹⁷ Por. list J. Znamierowskiego do M. Znamierowskiej-Prüfferowej, 1.01.1960, Biblioteka Główna UMK Toruń, 3125/ IV/ 2, w którym Znamierowski napisał, że utracił „(...) 25-letni dorobek (...) literackiej i innej pisaniny”, który wpadł w ręce „szyderczych zbirów”.

¹⁸ K. Kaczmarek, *Działania aparatu represji wobec masonerii w Polsce Ludowej*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2004, nr 1, IPN, s. 186–227.

II

Na skrzydłach szalu jest utworem, w którym połączone zostały dwie formy wypowiedzi: obraz i tekst. Elementy te uzupełniają się, ale w sposób, który pozwala na wielokierunkowe odczytanie każdego z nich. Warstwa graficzna dzieła Znamierowskiego jest bardzo bogata. Białe-czarne grafiki przedstawiają rozmaite symbole (lub ich kombinacje czy przekształcenia) pochodzące różnorodnych źródeł i nawiązujące do wielu tradycji religijnych czy nurtów ezoterycznych. Jaksa-Mnich sięgnął między innymi po heksagramy, pentagramy, swastyki, gwiazdy i lotosy o zmiennej (znaczącej) liczbie ramion i płatków, trójkąty, kwadraty, koła, węże, pentakle.

Warstwa tekstowa z kolei jest układem kilku typów wypowiedzi. Dominują cytaty lub ich parafrazy pochodzące z różnych źródeł, są także krótkie przypowie-

Jaksa-Mnich, *Na skrzydłach szalu...* (widok zbiorczy)

ści, modlitwy oraz wiersze, manifest ideowy, *credo*. Sporo jest również krótkich haseł, sloganów, przywołań terminów, nazw czy nazwisk związanych z określonymi doktrynami religijnymi, ścieżkami duchowymi, tradycjami ezoterycznymi czy systemami filozoficznymi, zarówno zachodnimi, jak i wschodnimi. Źródła tego materiału, podobnie jak sam materiał, są bardzo zróżnicowane. Autorem znacznej części dłuższych tekstów i krótkich haseł jest sam Znamierowski. Jednak zdecydowanie najwięcej jest cytatów pochodzących z literatury polskiej, w tym młodopolskiej. Dobór autorów jest niezwykle istotny – są to bowiem, w przeważającej mierze, osoby, które w środowisku polskich ezoteryków okresu międzywojennego były uważane za eksponentów polskiej filozofii narodowej i uniwersalnych prawd, które ujawniają się w duchu narodu polskiego oraz jego historii.

Dla przypadkowego czytelnika *Na skrzydłach szalu* jest publikacją niezrozumiałą, może nawet wydać się kuriozalną. Przekaz skonstruowany przez Znamierowskiego był zrozumiały – i takie było zamierzenie autora – dla osób zaznajomionych z ezoterycznymi światopoglądami, wtajemniczonych, by użyć terminologii emicznej. To zresztą zauważyli już ówcześni odbiorcy tej publikacji. „Každą stronę tej książki daje wielkie pole do dyskusji, tak z punktu układu drukarskiego, jak i wyrazu artystyczno-graficznego pomieszczonych symboli. Uskutecznić to by można tylko w tym wypadku, gdyby się było członkiem lub uczestnikiem Polskiego Zjednoczonego Koła Wewnętrznego (The Polish United Esoteric Lodge)” – pisał w 1921 roku publicysta „Grafiki Polskiej”¹⁹.

W książce nie ma jednej, jasno wyrażonej myśli, brak w niej spójnego przekazu, jakiegoś ciągu narracyjnego. Był to zabieg nieprzypadkowy. Utwór Znamierowskiego był bowiem przeznaczony nie do czytania, ale do kontemplowania. Jego celem było uruchomienie wyobraźni – imaginacji – czytelnika w taki sposób, aby ten, korzystając ze znaków (tekstowych i graficznych) samodzielnie dotarł do zakodowanych treści. Poszczególne elementy były rodzajem narzędzi mediacji, które miały pomóc czytelnikowi w budowaniu określonych ciągów skojarzeń, skierować jego refleksję na konkretne kwestie i w dalszej kolejności zainspirować do działania²⁰. Takie odczytywanie utworu pozwalało na szeroką interpretację prezentowanych w książce treści. Uwzględniało ono także indywidualne, subiektywne rozumienie tekstu, zakotwiczone w tradycjach ezoterycznych i literackich, ale jednocześnie będące w istocie budowaniem własnego, unikatowego systemu skojarzeń.

¹⁹ Z *dziedziny grafiki*, b.a., „Grafika Polska” 1921, R. 1, z. 5, s. 8.

²⁰ A. Faivre, dz. cyt., s. 12. Wyobraźnię i mediacje, niezbędne przy lekturze dzieła Znamierowskiego, Faivre uznaje za kluczowe elementy ezoterycznych światopoglądów. Badacz podkreśla, że imaginacja odkrywa przed ezoterykiem znaczenia kryjące się za symbolicznymi działaniami czy wyobrażeniami.

III

Uważamy, że omawiany tekst jest wezwaniem (zwróćmy uwagę na podtytuł książki, który brzmi „Hejnał”), do ponownego odczytania przesłania romantycznych eksponentów polskiej filozofii narodowej oraz wyznaczenia nowych kierunków myślenia i działania tak, aby osiągnąć cel, którym ma być odrodzona duchowo Polska. Ma to być, jeśli można tak rzec, nowe, dostosowane do nowych czasów odsłonięcie duchowej mądrości, niezbędne do realizacji nowych celów. Wskazani zostali także nowi prorocy, którzy głoszą nie tyle nową wiedzę, ile odsłaniają kolejne fragmenty boskiej mądrości, właściwe dla nowych okoliczności. Zwróćmy uwagę na fakt, że *Na skrzydłach szatu* zostało wydane w Wilnie w 1921 roku, a więc w miejscu, gdzie dokładnie 100 lat wcześniej dokonano ważnego aktu – integracji wileńskich środowisk masonskich. Wtedy to Józef Jeżowski (1793–1855), Franciszek Malewski (1800–1870), Adam Mickiewicz (1798–1855), Onufry Pietraszkiewicz (1793–1866) i Tomasz Zan (1796–1855), założyciele Towarzystwa Filomatów, przystąpili do dwóch formacji wolnomularskich w Wilnie, łóż Wielkiego Wschodu i karbonariuszy, co było próbą stworzenia ezoterycznej syntezy, tak na płaszczyźnie ideowej, jak i organizacyjnej. Jesteśmy zdania, że Znamierowski dokonał próby wpisania obu wydarzeń (z 1821 i 1921 roku) w bliski mu paradygmat ewolucyjny, uznając wydanie swego dzieła za rozwinięcie tego, co stało się w ubiegłym wieku. Mamy tu do czynienia z zastosowaniem klasycznego ezoterycznego wzorca opartego na przekonaniu, że każda epoka, zachowując rozwiązania wypracowane w przeszłości i czerpiąc z mądrości dostępnej w minionych czasach, tworzy nowe rozwiązania, korzystając z nowych form dostępnej wiedzy.

Jak wspomniano wyżej, wśród wielu postaci przywoływanych przez Znamierowskiego miejsce szczególne zajmują polscy pisarze, poeci, myśliciele, którym przypisywano zdolność wglądu w naturę narodu polskiego i zdolność odczytania prawdziwego sensu jego historii. Wymieniając ich nazwiska, od razu zauważmy, że mamy tu do czynienia z niejako dwoma „pokoleniami” twórców – romantyków oraz właśnie reprezentantów Młodej Polski, którzy, jak uważamy, w *Na skrzydłach szatu* pełnią rolę Wielkich Wtajemniczonych współczesności²¹. Ich twórczość zaś staje się swoistym medium dla wiedzy, mądrości, która wskazuje jej odbiorcy właściwy sposób rozumienia świata i działania w nim.

²¹ Znamierowski odwołuje się także do prac teozoficznych Mabell Collins (1851–1927, *Światło na drodze*), Annie Besant (*Reinkarnacja*), George’a S. Arundale’a (1878–1945, *Self-preparation*) oraz Jiddu Krishnamurtiego (*U stóp mistrza*). Wykorzystuje również cytaty z klasycznych tekstów indyjskich – *Bhagawadgity* oraz upaniszady *Āchandogja*. Na większości stron pojawiają się też wersety z *Tabula Smaragdina* (w języku łacińskim). Te nawiązania pozostawiamy jednak na boku, ze względu na ograniczoną objętość naszego artykułu.

Jaksa-Mnich, *Na skrzydłach szatu...*, s. 4

Romantyków-mesjanistów reprezentują: Adam Mickiewicz z *Odą do młodości* i *Dziadami* drezdeńskimi, August Cieszkowski z *Ojczyzna* oraz Zygmunt Krasiński z *Nie-Boską komedią*²². Natomiast młodopoleanie występują w znacznie większym gronie. Znamierowski przywołuje Stanisława Wyspiańskiego, odwołując się do *Wesela*, *Wyzwolenia* i *Czekam na cię*, Stanisława Przybyszewskiego w fragmencie *Z wigilii*, Stanisława Brzozowskiego w bezpośrednich wskazaniach na *Legendę Młodej Polski*, Edwarda Leszczyńskiego w cytatach z *Atlantydy*, Stefana Żeromskiego w *Słowie o bandosie*, Franciszka Siłę-Nowickiego w fragmencie *Z Tatr* oraz Ludwika Licińskiego z cytatem z *Pamiętnika włóczęgi*.

²² Warto zwrócić uwagę na brak w tym zestawie Juliusza Słowackiego z *Królem-Duchem* i *Genezis z Ducha*, pozycji obowiązkowych w kanonie lektur polskich ezoteryków pocz. XX wieku. Zob. D. Oboleńska, *Wyobrażenia. Mickiewicz kontra Słowacki a antropozofia polska w latach 1904–1939*, w: *Polskie tradycje ezoteryczne 1890–1939*, red. M. Dobkowski, T. Cegielski, t. 5: *Idee przewodnie*, Gdańsk – Warszawa 2020, s. 100–118. Słowacki pojawia się w rozważaniach Znamierowskiego później – we wspomnianej niepublikowanej *Wici głębinowej*.

Jaksa-Mnich, *Na skrzydłach szatu...*, s. 25

Literacka tradycja Młodej Polski istnieje w omawianej publikacji także w postaci charakterystycznych dla epoki motywów, między innymi Tatr/Himalajów, z domyslną polską Shambalą, w obrazie „świętyni Słońca w Tatrach”²³.

Ponadto pojawiają się wątki syntezy mądrości Wschodu i Zachodu, Atlantydy, a także artyści jako teurga i twórczości poetyckiej jako działania teurgicznego, stanowiących wszakże klasyczny zestaw obrazów należących do imaginariów środowisk ezoterycznych przełomu wieków.

Odwolania do literatury Młodej Polski nie sprowadzają się jednak w tym tekście do gry symbolami czy nastrojami. W wizji Znamierowskiego młodopoleanie są przede wszystkim kontynuatorami dzieła romantyków (w istocie są neoromantykami, chociaż w żadnym razie nie można nazwać ich kopistami wieszczów), nie odrzucają bowiem dziedzictwa przeszłości, lecz przeciwnie – na tym duchowym fundamencie budują nowe rozumienie rzeczywistości.

²³ Jaksa-Mnich, dz. cyt., s. 4.

Na znaczenie obu źródeł przekazu (i poznania) wskazuje zresztą sam Jaksa-Mnich, który postulując zbudowanie nowej płaszczyzny dla działań duchowych, podkreśla konieczność pozostawania ugruntowanym w mądrości czasów przeszłych, przy jednoczesnym wychodzeniu w przyszłość. Otóż jednym z celów działań projektowanej przez Zamierowskiego Akademickiej Organizacji Metafizycznej AOM²⁴, przedstawionej w omawianej publikacji, miało być „Zapoczątkowanie w dziejach narodu, rasy i świata – nowego cyklu kulturalno-cywilizacyjnego, a to w myśl hasła braterstwa i pokoju, ideału i szczęścia oraz testamentów narodowych Wieszców i całej Młodej Polski”²⁵.

Zwróćmy uwagę, że ramy owego nowego modelu kulturowego²⁶, wytyczone przez romantyków i młodopolan, mają w przekonaniu autora publikacji dotyczyć nie tylko Polski, ale i całego świata. Mamy więc nowy romantyczno-młodopolski mesjanizm i misjonizm, do którego jeszcze wrócimy.

Myśl o *continuum* wiedzy duchowej znajduje potwierdzenie we wspomina-nej już wyżej, późniejszej pracy Znamierowskiego *Wić głębinowa*, będącej – jak uważamy – rozwinięciem idei zawartych w *Na skrzydłach szalu*. Tutaj została ona wyłożona *expressis verbis* w deklaracji ideowej kolejnej organizacji, którą chciał powołać do życia. Jednoczące Ognisko Głębinowe JOG miało być tą przestrzenią, w której powstałaby synteza ideałów romantycznych, których wyraz znalazł Znamierowski w przywołanych fragmentach *Ody do młodości* Adama Mickiewicza oraz *Genesis z Ducha* Juliusza Słowackiego, z tymi, które niosą ze sobą kolejne pokolenia, stojące przed nowymi wyzwaniem i stąd potrzebującymi już innych wartości. Te w *Wici głębinowej* zostały przez Znamierowskiego wyrażone słowami odezwy Adama Asnyka *Do młodych*, które tracą tu zresztą pozytywistyczną wymowę i stają się manifestem poznania w sensie ezoterycznym, z charakterystycznymi dla tego dyskursu słowami-kluczami, takimi jak prawda, poszukiwanie nowych dróg, tajniki stworzenia, dusza i Bóg (w domyśle będące bogo-ludzką jednią) –

²⁴ Znamienny jest akronim tej nazwy – AOM, skojarzony przez Znamierowskiego z sylabą/mantrą OM. Zgodnie z jedną z wielu interpretacji, głoski, które się na nią składają, czyli właśnie „a”, „u”, „m”, wskazują na trzy wymiary czasowe: przeszłość teraźniejszość i przyszłość, które w sylabie łączą się w jedno, por. upaniszada *Maitri*, VI.5.

²⁵ Jaksa-Mnich, dz. cyt., s. 25.

²⁶ Ideę stworzenia nowego modelu kulturowego dla przyszłości, zakładającego syntezę religii, sztuki i nauki, rozwijano w wielu organizacjach ezoterycznych pocz. XX w., między innymi w Towarzystwie Teozoficznym i Towarzystwie Antropozoficznym. W tym ostatnim, ok. 1919 roku, przyjęła ona formę teorii tzw. trójpodziału społecznego. Zob. R. Steiner, *Sedno kwestii społecznej*, przeł. M. O[rsetti], M. W[ołowski], Warszawa 1938 (R. Steiner, *Die Kernpunkte der Sozialen Frage in den Lebensnotwendigkeiten der Gegenwart und Zukunft*, GA 23, Dornach 1976).

Szukajcie prawdy jasnego płomienia!
 Szukajcie nowych, nie odkrytych dróg...
 Za każdym krokiem w tajniki stworzenia
 Coraz się dusza ludzka rozprzestrzenia,
 I większym staje się Bóg!

W *Na skrzydłach szału* wyraźne jest twórcze napięcie pomiędzy romantycznym, nieco kwietystycznym sposobem widzenia i poznawania świata, a dynamicznym, sprawczym, które pokazywali twórcy młodopolscy. Jaksa-Mnich wykorzystuje, co prawda, romantyczne obrazy i nawiązania, ale umieszcza je już w nowych kontekstach, nadaje im nowe znaczenia. Warto zauważyć, że choć w swoim utworze autor wyraźnie i wielokrotnie inspirował się Mickiewiczem – i w tym duchu należy rozumieć tytułowy „szał”²⁷ – to jednak tytuł dzieła został zapożyczony z utworu Andrzeja Niemojewskiego *Morituris* (a więc dedykowane mu tym, „którzy mają umrzeć”), będącego apoteozą rewolucji, zmiany i buntu, w którym starcy (odchodzące pokolenie) stawiają pytania o kierunek, o te nowe drogi, którymi podąża „na skrzydłach szału” „młódź”. Byłaby to wizja eksponująca już nie romantyczne „czucie i wiarę”, ale charakterystyczne dla Młodej Polski przekonanie o sprawczej potędze ducha, woli mocy i działania, dzięki którym człowiek w sposób realny może tworzyć otaczającą go rzeczywistość. Taki właśnie charakter kolejnego pokolenia – dynamicznego, czyniącego użytek ze zdobywanej wiedzy i mocy, ale i szukającego nowych dróg, zapowiadali młodopolscy wtajemniczeni – ustami Ludwika Licińskiego głosili: „Którzy łakniecie i szukacie, którzy nowych ścieżek szlaki wydeptujecie... U ramion waszych skrzydła wasze, w dłoniach waszych moc wasza”²⁸.

W podobny sposób ujawniona została także natura nowego, oczekiwanego mesjasza. Romantyczny Prometeusz przechodzi transformację w postać Prometeusza-Parakleta, adepta zdolnego do ofiary w imię dobra ludzkości, jednocześnie przepełnionego wewnętrzną, duchową mocą, który swoją niezłomną wolą może przemienić świat.

Tę rolę w utworze Znamierowskiego odgrywa bez wątpienia Jiddu Krishnamurti, szykowany w Towarzystwie Teozoficznym na mesjasza Majtreję, „wehikuł” dla nowego Nauczyciela Świata, który nie orężem, ale właśnie mocą wewnętrzną

²⁷ Nawiązań do A. Mickiewicza jest w pracy Znamierowskiego bardzo wiele. Szczegółowo wątki te zostały przeanalizowane w artykule: M. Rzeczycka, A. Świerżowska, *W poszukiwaniu duchowej syntezy. Eksperymentalny tekst ezoteryczny z 1921 roku*, „Teksty Drugie” (w druku).

²⁸ Jaksa-Mnich, dz. cyt., s. 22, por. L. Liciński, *Dedykacja*, w: tegoż, *Z pamiętnika włóczęgi*, Warszawa 1912, s. 108.

będzie zdolny dokonać duchowej rewolucji²⁹. W wizji Jaksy-Mnicha nowy mesjasz nosi, co prawda, znamienne imię „44”, ale jednocześnie – i jest to kolejny element misternej układanki, z której czytelnik, podążając za kolejnymi wskazówkami buduje odpowiedni obraz – autor charakteryzuje go właśnie jako „Prometeusza-Parakleta”³⁰, istotę doskonałą, bo łączącą dwa przeciwstawne, lecz wzajemnie dopełniające się manifestacje Ducha w dziejach ludzkości: tę znajdującą wyraz w człowieku i jego nietzscheańskich zmaganiach z materią oraz tę przejawiającą się w formie dążeń ludzkości ku transcendencji, rzeczywistości boskiej, mającej moc przeobrażania ludzi i świata. Co ciekawe, jedna z graficzno-słownych kompozycji zamieszczonych w *Na skrzydłach szatu* pod hasłem *Biały Lotos Gangesu*, przedstawiająca czarne słońce o 44 promieniach i 22 pięcioramiennych promienistych pentagramach, w które wpisano słowo KRISHNAMURTI³¹, została opatrzona cytatami z dzieł polskich Wtajemniczonych, tj. Przybyszewskiego, Wyspiańskiego i Krasińskiego, które zamyka fragment *Tabula Smaragdina*, tworząc razem poetycką charakterystykę nowego mesjasza:

Wokół Twej głowy wieniec zwiędłych kwiatów,
 gdyby korona czarnych słońc,
 a Twe oblicze płonie żałobą zastygłych gwiazd...³²
 Wokół Twej głowy wieniec tysiąca nagich błyskawic,
 burze lat tysiąca rozszarpały Twoje włosy³³
 Na czole wiecha ogromna zeschniętej ostu gałęzi.
 Oblicze jako spiż ciemne³⁴.
 Gwiazdy wokoło Twojej głowy — pod Twojemi nogi fale morza³⁵
 Verum sine mendatio, certum et verissimum...³⁶

²⁹ Można także dodać, że Krishnamurti posługiwał się również imieniem Alcyone, a więc nazwą jednej z gwiazd w gwiazdozbiorze Byka, najjaśniejszej z pośród Plejad.

³⁰ Jaks-Mnich, dz. cyt., s. 12. Jesteśmy zdania, że w tym wypadku Znamierowski inspirował się wizją Prometeusza-Parakleta Julii Dickstein-Wieleżyńskiej, zob. J. Dickstein-Wieleżyńska, *Prometeusz-Paraklet: studia, szkice, głosy*, Warszawa 1913.

³¹ Jaks-Mnich, dz. cyt., s. 5. Napis umieszczony w tarczy czarnego słońca składa się z pięciu wierszy w następującym układzie: wiersz 1: KRISHNAMURTI; wiersz 2: Head of the Order of the Star in the East, wiersz 3 – graficznie przedstawione fale/sinusoidy z promienistym pentagramem – symbolem organizacji po środku; wiersz 4: OBLICZE KRISZNY; wiersz 5: Przewodniczący Bractwa Jutrzenki.

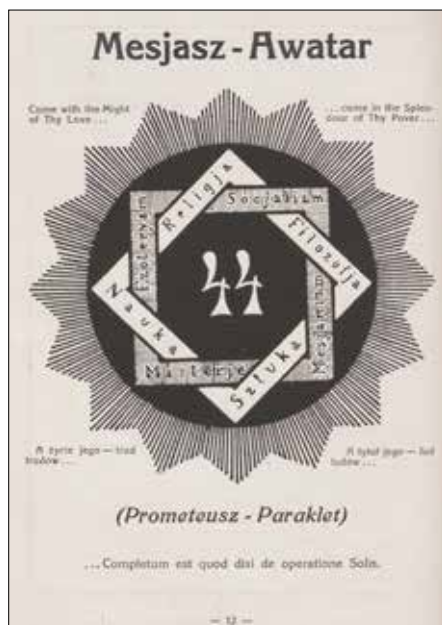
³² Tamże, por. S. Przybyszewski, *Z wigilii*, Lwów 1899, s. 16.

³³ Tamże, por. S. Przybyszewski, dz. cyt., s. 17.

³⁴ Tamże, por. S. Wyspiański, *Wyzwolenie*, Kraków 1903, s. 54.

³⁵ Tamże, por. Z. Krasiński, *Nie-Boska komedia*, Paryż 1837, s. 1.

³⁶ Tamże, *Tabula smaragdina*, werset 1. To jest prawdą bez uchybień (kłamstw), pewne i najprawdziwsze.

Jaksa Mnich, *Na skrzydłach szalu...*, s. 5 i 12

Obraz ten dopełnia przywołany przez Jakśę-Mnicha parakletyzm Augusta Cieszkowskiego³⁷, który wieszczyl nadejście trzeciej epoki dziejów. To w niej miała przecież dokonać się swoista synteza tego, co immanentne, i tego, co transcendentne – czyli „*immanentne* urzeczywistnienie pomyślanego dotąd *transcendentnego* celu”³⁸.

IV

Podkreślmy raz jeszcze, że w analizowanym utworze literacka tradycja Młodej Polski wraz z tradycją romantyczną występuje w bardzo szczególnej roli. Znamierowski nie proponuje czytelnikowi lektury obszernych fragmentów dzieł młodopolań i wieszczów. Przesłanie polskiej literatury zostaje zredukowane do lapidarnych cytatów-wskazówek, cytatów-drogowskazów, niekiedy nazwisk i tytułów, pełniących – podobnie jak symbole graficzne należące do różnych tradycji duchowych – funkcję znaków, które Faivre nazywał narzędziami mediacji z wyż-

³⁷ Tamże, s. 10; por. A. Cieszkowski, *Prolegomena do historyzofii*, Poznań 1908, wszędzie, także A. Cieszkowski, *Ojciec nasz*, t. 3, Poznań 1923, wszędzie.

³⁸ A. Cieszkowski, *Ojciec nasz*, dz. cyt., s. 43. Szczegółowo o wizji mesjasza u Jakśy-Mnicha zob. M. Rzeczycka, A. Świerżowska, dz. cyt.

szą rzeczywistością. W poszczególnych kompozycjach słowo i obraz razem tworzą wielopoziomowe struktury znaczeń, stając się elementem większej łamigłówki, rebusem do wielokrotnego odczytywania. Ta złożona gra metatekstów, mająca uruchomić proces odsłaniania wyższej prawdy objawiającej się w rzeczywistości, opiera się na fundamentalnym dla teozofów i postteozofów założeniu, że istnieje nieprzerwana ciągłość tajemnego przekazu kultury, w tym także kultury polskiej.

Sięgając do uniwersaliów, Znamierowski cytuje starożytną *Tablicę Szmaragdową*, tekst pełniący w środowisku ezoteryków rolę jednej z najważniejszych lektur na ścieżce inicjacji. To starożytne przesłanie w wileńskiej publikacji z 1921 roku zostaje połączone z duchowym przesłaniem literatury polskiej. Zaczynając od romantyków, a na współczesnych autorowi młodopolanach kończąc, bynajmniej nie kwestionując znaczenia pozytywistów (których w ezoterycznym kontekście przywołuje w późniejszej *Wici głębinowej* w postaci wspomnianego cytatu z Asnyka), autor *Na skrzydłach szafu* buduje obraz duchowej sztafety, łańcucha przekazu ezoterycznej wiedzy, mającej moc antycypowania przyszłości i w rezultacie – przemiany rzeczywistości. Ten depozyt tajemny, odnawiany i uzupełniany w każdej epoce pozostaje żywy i aktywny dzięki wciąż na nowo odnawianemu słowu, w tym konkretnym przypadku, słowu poetyckiemu, jako nośnikowi odwiecznej prawdy.

W tym kontekście młodopolanie, podobnie jak wcześniej romantyczni wieszczowie, stają się w utworze Znamierowskiego Wielkimi Wtajemniczonymi współczesności.

Bibliografia

- Bibliografia Polska 1901–1939*, t. 13: *Jad-Jok*, red. E. Dombek, G. Federowicz, Warszawa 2011.
- Cieszkowski A., *Ojciec nasz*, t. 3, Poznań 1923.
- Cieszkowski A., *Prolegomena do historyzofii*, Poznań 1908.
- Dickstein-Wieleżyńska J., *Prometeusz-Paraklet: studia, szkice, głosy*, Warszawa 1913.
- Faivre A., *Access to Western Esotericism*, New York 1994.
- Hanegraaff W., *Religia i wyobrażenia historyczne: tradycja ezoteryczna jako kreacja poetycka*, przeł. A. Świerzowska, M. Kruk, w: *Imaginatio*, red. M. Rzeczycka, A. Świerzowska, I. Trzcińska, Gdańsk 2017, s. 9–43.
- Hass L., *Wolnomularze polscy w kraju i na świecie*, Warszawa 1999.
- Herbert J., *Les Grands Penseurs de L'Inde Moderne. Causeries faites a 'Radio-Genève' en Juin 1937*, Neuchâtel 1937.
- Herbert J., *Wielcy myśliciele Indii współczesnych*, przeł. H. Witkowska, Wisła 1938.

- Kaczmarek K., *Działania aparatu represji wobec masonerii w Polsce Ludowej*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2004, nr 1, IPN, s. 186–227.
- Konarski Sz., *O heraldyce i „heraldycznym snobizmie”*, Warszawa 1992.
- Kraśniński Z., *Nie-Boska komedia*, Paryż 1837.
- Liciński L., *Dedykacja*, w: tegoż, *Z pamiętnika włóczęgi*, Warszawa 1912, s. 108.
- Obolińska D., *Wyobrażenia. Mickiewicz kontra Słowacki a antropozofia polska w latach 1904–1939*, w: *Polskie tradycje ezoteryczne 1890–1939*, red. M. Dobkowski, T. Cegielski, t. 5: *Idee przewodnie*, Gdańsk–Warszawa 2020, s. 100–118.
- Przybyszewski S., *Z wigilii*, Lwów 1899.
- Rzeczycka M., Świerżowska A., *W poszukiwaniu duchowej syntezy. Eksperymentalny tekst ezoteryczny z 1921 roku*, „Teksty Drugie” (w druku).
- Rzeczycka M., Arciszewska K., *Z dziejów polskiej antropozofii*, w: *Polskie tradycje ezoteryczne 1890–1939*, red. M. Rzeczycka, I. Trzcińska, t. 1: *Teozofia i antropozofia*, Gdańsk 2019, s. 131–211.
- Rzeczycka M., *Maria Horsa-Szpyrkówna, Internetowy Leksykon Polskiego Ezoteryzmu 1890–1939*, <http://www.tradycjaezoteryczna.ug.edu.pl/node/38> [1.05.2022].
- Rzeczycka M., Sieradzan P., Błażej Włodarz: *A Proponent of Reconciliation*, w: *Polish Esoteric Traditions 1890–1939. Selected Issues*, red. A. Świerżowska, Gdańsk 2019, s. 176–198.
- Schuré É., *Les grands initiés: esquisse de l'histoire secrète des religions: Rama, Krishna, Hermès, Moïse, Orphée, Pythagore, Platon, Jésus*, Paris 1889.
- Schuré É., *L'Evolution Divine: Du Sphinx Au Christ*, Paris 1912.
- Steiner R., *Die Kernpunkte der Sozialen Frage in den Lebensnotwendigkeiten der Gegenwart und Zukunft*, GA 23, Dornach 1976.
- Steiner R., *Sedno kwestii społecznej*, przeł. M. O[rsetti], M. W[ołowski], Warszawa 1938.
- Trzcińska I., Świerżowska A., Szymeczek J., *Z dziejów polskiej teozofii*, w: *Polskie tradycje ezoteryczne 1890–1939*, red. M. Rzeczycka, I. Trzcińska, t. 1: *Teozofia i antropozofia*, Gdańsk 2019, s. 38–131.
- Wyspiański S., *Wyzwolenie*, Kraków 1903.
- Znamierowski J., list do M. Znamierowskiej-Prüfferowej, 1.01.1960, Biblioteka Główna UMK Toruń, 3125/ IV/ 2.
- Znamierowski J., *Wić głębinowa*, niepublikowana broszura maszynopisowa, Toruń 1957 (archiwum prywatne, Ramana Dom).

Monika Rzeczycka

University of Gdańsk

Agata Świerzowska

Jagiellonian University in Kraków

YOUNG POLAND'S 'GREAT INITIATES'.
ESOTERIC LITERARY CONTEXTS IN THE 1921 PUBLICATION
ON THE WINGS OF FRENZY

Summary

The group research into Polish esoteric traditions, conducted since 2016, has revealed many unknown and forgotten works from 1890–1939, which belong to currents of Western esotericism. A small booklet, *On the Wings of Frenzy*, published in Vilnius in 1921, is part of those currents. The composition and a specific 'textual-graphic' narrative strategy indicate the initiatory nature of this publication and, at the same time, allow us to treat it as a kind of program of spiritual work, the culmination of which was to become a reborn Poland. One of the essential elements of this program is the hidden message of Polish literature, present mainly in selected works of Young Poland. Their creators become contemporary 'Great Initiates', carriers of esoteric 'Knowledge' adequate to the needs and requirements of the coming era. The authors discuss the unique structure of this publication. The analysis and interpretation cover the graphic and textual layers of the work, providing a background for considering the place and significance of Young Poland artists in the vision sketched by the author hiding under the pseudonym Jaksa-Mnich.

Keywords: esotericism, Theosophy, Polish esoteric writing, Polish esoteric historiography, Jerzy Znamierowski, Young Poland, Romanticism, Adam Mickiewicz, Ludwik Liciński, Franciszek Siła-Nowicki.